

ЕКФРАЗА: СПЕЦИФІКА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Стаття присвячена термінологічному визначенню явища екфрази. Пропонується загальний аналітичний огляд літератури з цього питання, де звертається увага на специфіку екфрази, її вияви в художньому тексті. Визначаються основні ознаки екфрази, особливості її функціонування.

Ключові слова: компаративістика, інтермедіальність, взаємодія мистецтв, екфраза, візуальний артефакт.

Для мистецтва ХХ століття характерною є спроба до взаємопроникнення різних явищ культури. В цей час у художній свідомості поширюється ідея синтезу мистецтв, що «належить до одного з найяскравіших проявів культури, сутність якого полягає у прагненні майстрів різних видів мистецтв створити на основі синестезії складну, цілісну структуру» [2, 7], що допоможе краще виразити образ епохи, світосприйняття її діячів.

Саме поняття синтезу можна визначити як «вихід за межі звичної форми, відкритість, що здатна викликати динаміку метаморфоз та появу нової якості» [5, 57].

У останні десятиріччя минулого століття в термінологічному апараті філософії, філології та мистецтвознавства з'являється поняття «інтермедіальність» – особливий тип внутрішньотекстових взаємозв'язків у художньому творі, який ґрунтується на взаємодії художніх кодів різних видів мистецтв та творить «метамову» культури [12, 153]. Інтермедіальність у літературі тісно пов'язана з явищем екфрази. В літературознавстві існує певна термінологічна невизначеність: «екфраза», «екфразис», «екфрасис». Йдучи за «Літературознавчою енциклопедією» Ю. Коваліва, використовуємо термін «екфраза» [8, 325].

Екфраза сьогодні викликає велике зацікавлення як у теоретичному, так і в історико-літературному аспекті. Функціонуючи і як жанр, і як форма оповіді, екфраза виконує важливу функцію в літературному процесі, перш за все металітературну.

Перше використання терміну екфраза приписується Діонісію Галікарнаському (друга половина I ст. до н.е.), який використовує його у значенні наочного опису будь-якого об'єкту дійсності. В часи другої софістики екфрастичний опис стає одним із головних риторичних прийомів. Поступово розуміння екфрази звужується до опису творів мистецтва.

Сучасними літературознавцями (Т. Автухович, Н. Бочкарьова, Н. Брагінська, Л. Геллер, Л. Генералюк, А. Гродецька, О. Яценко та ін.) екфраза визначається як словесний опис предмету візуального мистецтва, при цьому Л. Геллер наголошує ще й на тому, що «екфрасис – це не виключно, але в першу чергу – запис послідовності руху очей та зорових вражень. Це іконічний ... образ не картини, а бачення, осягнення картини» [6, 10].

У ширшому розумінні, якщо враховувати презентацію в сучасних літературних текстах предметів візуальної дійсності, то екфраза є словесним вираженням візуальної образності. Таким чином, екфразою вважаємо словесне вираження будь-якого візуального матеріалу (живопису, архітектури, скульптури тощо). Отже, словесний опис зображень у літературному творі – це «переклад» з мови образотворчої на мову словесну. При цьому, на думку Н. Брагінської, не тільки слово намагається набути властивості зображальності, але й зображення наділяється властивостями оповідальності [4, 261].

П. Вагнер, Дж. Хеффернен, Г. Скотт, Т. Мітчел, враховуючи сучасну культурну ситуацію, визначають екфразу як словесне вираження візуальної образності (*verbal representation of visual representation*), розуміючи під візуальною образністю не тільки твори мистецтва, але й будь-який інший предмет зображальної реальності (артефакт), створений людиною – фотографії, картки, рекламні зображення тощо. Поняття «словесне вираження» позначає не

лише великий опис у тексті, але й стислу характеристику чи навіть просте згадування візуального артефакту в тексті.

Як влучно зауважує О. Яценко, важливим елементом структури екфрази стає суб'єкт [14, 11]. Суб'єктом, тобто автором екфрази, в тому чи іншому творі можуть виступати як сам письменник, так і герой, від особи якого здійснюється опис.

Ґрунтуючись на працях Н. Брагінської, П. Вагнера, Л. Геллера, Д. Хеффернена, О. Яценко пропонує класифікацію екфраз, виокремлюючи прямі, описові, монологічні та ін.

За об'єктом вираження вона поділяє екфрази на прямі, тобто такі, що містять безпосередній опис або просте позначення образотворчого артефакту (картини, скульптури, архітектури та ін.), та непрямі, в яких візуальний образ слугує створенню образу літературного твору.

За смисловою домінантою візуального твору можна поділити екфрази на описові та тлумачні. Описові екфрази більш-менш точно передають зміст твору – сюжету, мотивів, характерних деталей, образів. Тлумачні екфрази являють собою інтерпретацію, головним завданням якої є виявлення образно-символічного змісту візуального об'єкта.

Будучи носієм культурно-історичної, естетичної, образотворчої інформації, екфрази допомагає краще зрозуміти світогляд, психологію, філософію того, хто її інтерпретує. За авторською приналежністю можна виокремити монологічні екфрази (від однієї особи) та діалогічні (коли зображення експлікуються через спілкування персонажів).

За предметом, який описується, екфрази представляють твори образотворчого мистецтва, необразотворчого мистецтва, синтетичного мистецтва, а також артефакти, що не є творами мистецтва (фотографія, графіка та ін.). За наявністю чи відсутністю в образотворчого об'єкта конкретного посилення екфрази поділяються на міметичні та неміметичні. Екфрази ХХ століття, як правило, міметичні, оскільки інтелектуальна проза ХХ століття рясніє цитатами, ремінісценціями, які розраховані на культурну пам'ять та

асоціативне сприйняття читача. Міметична екфразя, своєю чергою, може бути як атрибутована, тобто експліцитна, так і неатрибутована, тобто імпліцитна. Атрибуція – це визначення автора (напрямку, стилю, епохи тощо) або назва твору. Атрибутована екфразя виступає, з одного боку, як емблема епохи, філософії, а з іншого – збагачує зображальний аспект словесного образу. Імпліцитна екфразя не має прямого посилання на конкретний образотворчий об'єкт. За змістом та функцією у тексті імпліцитна екфразя близька до літературної ремінісценції, роль якої в художньому тексті може бути різною: створення художньої багатозначності тексту, збільшення його смислового простору тощо.

За способом подання в тексті екфрази можуть бути цілісними (опис є безперервною обмеженою частиною тексту) та дискретними, де опис переривається, чергується з оповіданням.

За об'ємом екфрази бувають повні (такі, що мають розгорнутий опис візуального образу), згорнуті (такі екфрази вкладаються в одне-два речення) та нульові (які лише вказують на зв'язок фрагментів художнього тексту з тим чи іншим візуальним образом).

За кількістю, широтою образотворчої інформації, що передається, екфрази поділяються на прості (такі, що представляють лише один візуальний предмет) або збірні (що вміщують образотворчі мотиви деяких творів одного автора, школи, течії, які й утворюють у результаті одне ціле).

За часом появи в тексті екфрази бувають первинні (тобто зустрічаються у тексті вперше) чи вторинні (які містять повторення екфрастичного мотиву, що згадувався в тексті раніше, розширюючи його значення або просто нагадуючи про нього).

Таким чином, проаналізувавши явище екфрази як особливого прояву інтермедіальності, що пов'язана головним чином із взаємодією літератури та візуальних мистецтв, робимо наступні висновки:

1. Екфраза – це словесне вираження візуального артефакту, опис предмета образотворчого мистецтва словами, який або є самостійним художнім текстом, або може бути частиною художнього твору.
2. У широкому розумінні екфраза є також елементом стилю, який характеризується активним використанням кольоропису, спеціальною лексикою.
3. Словесне вираження візуальної образності в тексті художнього твору може бути прямим, непрямим, описовим, тлумачним, монологічним, діалогічним, міметичним, неміметичним, повним, нульовим, первинним, вторинним тощо.
4. Екфраза в будь-якому розповідному тексті є зупинкою в оповіді (несе ретардаційне навантаження). Функції такої зупинки можуть бути різними: досягнення різноманітності в оповіді (чергування динаміки й статичності); переключення уваги читача на іншу сферу життя, сферу культури та розширення діапазону твору.
5. Аналіз, що базується на теорії екфрази, дає можливість систематизувати всі словесні вираження візуальних образів у творі, глибше зрозуміти їхнє значення у філософсько-естетичній концепції твору.
6. Екфраза відіграє важливу роль у сюжетно-композиційній побудові твору. Словесне вираження візуальних артефактів служить руйнуванню лінійного способу розгортання подій, оскільки сюжетна лінія часто переривається різного роду описами та характеристиками предметів образотворчого мистецтва.
7. Екфраза – це не тільки прийом техніки оповідання, але й джерело філософських, естетичних принципів створення літературного твору.
8. Екфраза, виступаючи як структурно-семантична одиниця тексту, стає способом його організації, відіграє важливу роль у створенні образів персонажів, художнього простору.
9. Екфраза – це засіб своєрідної інтелектуальної гри з читачем.

10. Екфраза як опис артефакту виконує і металітературну функцію, демонструючи читачеві опис авторського способу світобачення та його презентації в тексті.

Література

1. Автухович Т.Е. Функции экфрасиса в романе Ф. Эмина «Непостоянная fortuna, или Похождение Мирамонда» / Т.Е. Автухович // Проблемы изучения русской литературы XVIII века: Межвуз. сб. науч. трудов. – Вып. 15. – Санкт-Петербург; Самара: ООО «Издательство «Ас Гард», 2011. – С. 232–239.
2. Берестовская Д.С., Шевчук В.Г. Синтез искусств в художественной культуре / Диана Сергеевна Берестовская, Вероника Геннадиевна Шевчук. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2010. – 230 с.
3. Бочкарева Н.С., Гасумова И.И. Экфрастический дискурс в романе Трейси Шевалье «Дева в голубом» / Н.С. Бочкарева, И.И. Гасумова // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2011. – Вып. 1 (13). – С. 96–106.
4. Брагинская Н.В. Экфрасис как тип текста (К проблеме структурной классификации) / Н.В. Брагинская // Славянское и балканское языкознание: Карпато-восточнославянские параллели. Структура текста. – М.: Наука, 1977. – С. 259–283.
5. Гашева Н.Н. Динамика синтетических форм в русской культуре и литература XIX–XX веков / Н.Н. Гашева. – Пермь, 2004. – 360 с.
6. Геллер Л. Воскрешение понятия, или Слово об экфрасисе / Л. Геллер // Экфрасис в русской литературе: Труды Лозаннского симпозиума : под ред. Л. Геллера. – М.: МИК, 2002. – С. 5–22.
7. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури та мистецтва. – К.: Наук. думка, 2008. – 544 с.
8. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.

9. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике и топологии культуры. Текст и полиглотизм культуры [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/13.php
10. Рубинс М. Пластическая радость красоты. Экфрасис в творчестве акмеистов и европейская традиция / М. Рубинс. – СПб.: Акад. проект, 2003. – 354 с.
11. Самсонова И.В. Основания русского экфрасиса / И.В. Самсонова, А.С. Серопян // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Русская филология». – 2011. – № 3. – С. 129–135.
12. Тишунина Н.В. Методология интермедиального анализа в свете междисциплинарных исследований / Н.В. Тишунина // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана: Материалы Международной научной конференции 18 мая 2001 г., Санкт-Петербург. – Сер. «Symposium». – Вып. 12. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербург. философ. о-во, 2001. – С. 149–154.
13. Уртминцева М.Г. Экфрасис: научная проблема и методика ее исследования / М.Г. Уртминцева // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – Серия: Литературоведение. Межкультурная коммуникация. – 2010. – № 4 (2). – С. 975–977.
14. Яценко Е.В. Образы визуальных искусств в творчестве Джона Фаулза (на материале романа «Волхв»): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Яценко Елена Владимировна; Московский городской педагогический университет. – М., 2006. – 32 с.
15. Grodecka A. Wiersze o obrazach. Studium z dziejów ekfrazy / Aneta Grodecka. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2009. – 319 s.

ЭКФРАЗИС: СПЕЦИФИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Аннотация. Статья посвящена терминологическому определению явления экфразиса. Предлагается общий аналитический обзор литературы по этому вопросу, где обращается внимание на специфику экфразиса, его проявления в художественном тексте. Определяются основные признаки экфразиса, особенности его функционирования.

Ключевые слова: компаративистика, интермедиальность, взаимодействие искусств, экфразис, визуальный артефакт.

E. FESENKO

ECPHRASIS: SPECIFICITY OF DEFINING AND CHARACTERISTICS OF FUNCTIONING

Summary. The article is devoted to the terminological definition of the ecphrasis phenomenon. General analytical overview of the literature on the subject is proposed, which draws attention to the specifics of ecphrasis, its manifestation in fiction. The basic features of ecphrasis and particular qualities of its functioning are determined.

Keywords: comparativistics, intermediality, interaction of arts, ecphrasis, visual artifact.